

४. स्वामी चिन्मयानंद : एक अलौकिक व्यक्तित्व

प.पू. स्वामी चिन्मयानंद हे नाव आज सर्वपरिचित व सुपरिचित आहे. 'चिन्मय मिशन'चे कार्य हे आज संपूर्ण जगात वेदांतप्रसाराकरिता, प्रचाराकरिता सर्वमान्य आहे. भारतीय तत्त्वज्ञान, भारतीय संस्कृती, साहित्य सर्वसामान्यांपर्यंत पोहोचविण्याचे कार्य रामकृष्ण मिशन तसेच चिन्मय मिशनच्या माध्यमातून सुरू आहे. भारतीय अद्वैतवाद, अध्यात्मवादाचे कट्टे पुरस्कर्ते म्हणून आपल्याला स्वामी चिन्मयानंद ह्यांच्याकडे पाहता येईल. महान तत्त्वज्ञ तर ते होतेच, त्याचबरोबर ते एक महान शिक्षणतज्ज्ञही होते. गीता तत्त्वज्ञान, उपनिषदे, ब्रह्मसूत्रे, आचार्यांची प्रकरणग्रंथे ह्यावर त्यांची विपुल ग्रंथसंपदा आहे. ह्या ग्रंथसंपदेत त्यांचे जीवनविषयक तत्त्वज्ञान तसेच शिक्षणविषयक तत्त्वज्ञानही आढळते. त्यांनी केवळ तत्त्वज्ञानावरच ग्रंथसंपदा निर्माण केली असे नाही, तर शैक्षणिक विचारांवर, विशेषतः मूल्य शिक्षण, व्यक्तित्व विकास ह्या बाबींवरही त्यांनी प्रकाश टाकला आहे. अनेकांना त्यांनी मार्गदर्शन केले व त्यांना स्वतःच्या जीवनाचा शिल्पकार बनविले. अशा ह्या महान विभूतीचा परिचय आजही एक शिक्षणतज्ज्ञ म्हणून शिक्षणक्षेत्राला नाही. त्यांच्या जीवनाचा अभ्यास केल्यास त्यांच्या कार्याचे महानपण लक्षात येते.

स्वामीजींचा जन्म ८ मे १९१६ मध्ये केरळमधील एर्नाकुलम या गावी झाला. आईचे नाव मंजुअम्मा व वडिलांचे नाव कुल्लामेनन. त्यावेळी ते मोठे जमीनदार होते. अर्थात ऐश्वर्यसंपन्न घराण्यात स्वामीजींचा जन्म झाला. श्री.लट्टुम्बी स्वामीगल या सिद्धपुरुषांनी ह्या बालकाचे नामकरण करून त्याचे नाव बाळकृष्ण ठेवले. अतिशय लाडाकोडात बाळकृष्णाचे बालपण व्यतीत झाले. श्री.लट्टुम्बी स्वामीगलसारख्या सिद्धपुरुषांच्या सहवासात त्यांना वयाच्या पाच वर्षांच्या आतच बरेचसे अध्यात्माचे बाळकडू मिळाले होते. कदाचित् पुढच्या आयुष्यातील सगळ्याच कार्यांचा तो पाया होता. बालपणीच आईचा मृत्यू हा छोट्या बालनसाठी खूपच मानसिक धक्का होता. 'आई' नुकतीच कळायला लागली आणि काळाने हिराबून नेली, हा दुर्दैवी आघात होता. माणूस जेवढा मोठा होतो तेवढीच त्याच्या आयुष्यात दुःख जास्त असतातच. कदाचित् हा नियतीचा नियम असावा. बालनच्या घरातील वातावरण खूपच धार्मिक होते. सकाळपासून सायंकाळपर्यंत घरातील वातावरणातून आपोआप बालनवर अध्यात्माचे संस्कार झाले; शिवाय सिद्धपुरुषांचा सहवास होताच. वयाच्या पाचव्या वर्षी त्यांच्या औपचारिक शिक्षणास प्रारंभ झाला. श्रीराम वर्मा मुलांची शाळा, ही त्यांची शालेय जीवनाची सुरुवात होती. ह्या शाळेत संस्कृत, मल्याळम ह्या भाषा शिकविल्या जात. मातृसुखापासून वंचित असणाऱ्या बालकावर कुटुंबातील सर्वांनी आपले लक्ष केंद्रित करून त्यांना लाडकोडात वाढविले. परिणाम व्हायचा तोच झाला आणि बालनची खोडकर वृत्ती वाढली. पण बालन तेवढेच दयाळू व प्रामाणिकही

होते. जीवनातील यांत्रिकतेचा त्यांना कायम तिडकारा होता. विज्ञानात त्यांना कधीच रस वाटला नाही. नावीन्याची त्यांना विलक्षण आवड होती. बालन मुळातच प्रखर बुद्धीचे चिकित्सक. कर्मकांडाच्या बाबतीत ते कायम संशयवादी होते. पण अंतर्मनातून मात्र ते शंकराचे उपासक होते. त्यांचे महाविद्यालयीन शिक्षण केरळमधील त्रिचुर येथील सेंट थॉमस कॉलेज येथे सुरू होते. काही काळाने ते पुढील शिक्षणासाठी लखनौ येथे गेले. हा काळ 'भारत छोडो' आंदोलनाचा होता. त्याच काळात ते देशभक्तीने भारावून गेले, व बालकृष्ण मेनन हे स्वातंत्र्य चळवळीच्या लढ्यातील एक सैनिक बनले. ते कट्टर देशभक्त होते. ह्याच काळात त्यांनी तुरुंगवासाच्या नरकयातनाही भोगल्या. ह्याच काळातल्या एका घटनेचा उल्लेख या ठिकाणी करावासा वाटतो. दिल्लीच्या तुरुंगात असताना तुरुंगात टॉयफॉईडची साथ पसरली व बालकृष्णावरही ह्या आजाराने हल्ला केला. अनेक कैदी मृत्युमुखी पडायला लागले. अशा वेळी आजारी जास्त असणाऱ्यांना तुरुंगातून बाहेर फेकण्यात येत असे. ह्याच वेळी बालकृष्णनलाही रस्त्यावर फेकण्यात आले. एका दयाळू स्त्रीने त्यांची ह्या काळात शुश्रूषा केली. अतिशय विदारक प्रसंग व इंग्रजांचे मानवतेला काळिमा फासणारे वागणे, अशा ह्या संघर्षातून बालकृष्णनच्या जीवनाचा प्रवास सुरूच होता. इंग्रजीमध्ये एम्.ए. प्रावीण्यासह उत्तीर्ण झाले. जर्नलिझमचे कोर्सेस त्यांनी पूर्ण केले. वार्ताहर बनले. 'नॅशनल हेराल्ड' ह्या वृत्तपत्राचे सहसंपादक बनले. त्यांचे लेखन अत्यंत निर्भीड होते. जीवनाच्या कृत्रिमतेबद्दल त्यांना चीड होती. त्यांनी आपल्या आध्यात्मिक साधनेस प्रारंभ केला. पौर्वात्य-पाश्चिमात्य तत्त्वज्ञानाचा त्यांनी अगदी सखोल अभ्यास केला. अनेक ठिकाणांना त्यांनी भेटी दिल्या. संपूर्ण भारतभ्रमण केले. भारतातील जीवन त्यांनी अतिशय जवळून पाहिले. रमण महर्षींच्या संपर्कात आले. रमण महर्षींच्या संपर्कात त्यांनी समाधी अवस्थेचीही अनुभूती घेतली. कर्मकांडाची चीड, जीवनाला आध्यात्मिक अधिष्ठान होतेच. संतचरित्राचे, संतविचारांचे चिंतन ह्या सर्व बाबी त्यांना स्वस्थ बसू देत नव्हत्या. ह्याच विचाराने प्रभावित झालेले बालकृष्णन हृषीकेश येथे स्वामी शिवानंदांच्या आश्रमात गेले. तेथे त्यांनी आश्रमपद्धतीचा खूप जवळून अभ्यास केला. त्यांच्या संन्यस्त जीवनाचा हा श्रीगणेशा होता. ह्याच आश्रमात त्यांनी छोटी छोटी व्याख्याने निर्भीडपणे द्यायला सुरुवात केली. ह्यासाठी त्यांना शिवानंदांनी प्रोत्साहित केले. येथेच संन्यस्त जीवनाचे बीजारोपण झाले. आपल्या निकटच्या मित्रांच्या मृत्यूने त्यांना अधिकच अंतर्मुख बनविले व जीवनाचे प्रयोजन काय आहे, ही जिज्ञासा त्यांच्या मनात निर्माण झाली. येथूनच खऱ्या अर्थाने त्यांच्या आध्यात्मिक जीवनाचा प्रवास सुरू झाला. त्यांनी हृषीकेश येथील आनंदकुटीर आश्रमात प्रवेश केला.

२४ एप्रिल १९४८ रोजी बालकृष्ण मेनन यांची हिमालयाची यात्रा सुरू झाली. आधीच सौंदर्याचे निःस्सीम भक्त असल्याने हिमालयाच्या विराट सौंदर्याने त्यांचे मन भारावले. परंतु त्यांचा हा प्रवास अत्यंत खडतर होता. यमुनोत्री-गंगोत्री, केदारनाथ ही पदयात्रा त्यांना खूप काही आध्यात्मिक अनुभूती देऊन गेली. ह्याच काळात उत्तरकाशी येथे त्यांची महान ज्ञानी व तपस्वी, स्वामी तपोवनम् यांची गाठ पडली. त्यांची यात्रा सुरू होतीच. या देशाटनात त्यांच्या आयुष्याला पूर्णपणे कलाटणी मिळाली होती. तपोवनम् स्वामींच्या संपर्कात आल्यावर त्यांच्या मनाने संन्यस्त राहून देशसेवा, लोकसेवा करण्याचा ठाम निश्चय केला व स्वामी शिवानंदांच्या हस्ते त्यांनी संन्यासदीक्षा ग्रहण केली. हा पावन

दिवस होता, २५ फेब्रुवारी १९४९. व बालकृष्ण मेनन ह्यांनी स्वामी चिन्मयानंद सरस्वती हे नाव धारण करून ते तपस्वी बनले. त्यांनी सर्व हिंदू धर्मातील ग्रंथांवर प्रभुत्व संपादन केले. तपोवन स्वामीच्या मार्गदर्शनाखाली त्यांनी अध्ययनास प्रारंभ केला. स्वामी तपोवन महाराज हे अत्यंत ज्ञानी, पण तेवढेच शिस्तप्रिय होते. या ठिकाणी स्वामी चिन्मयानंद अतिशय कठोर दिनचर्येत राहिले. परंतु शास्त्रप्रेम व गुरुप्रेम प्रबळ होते. त्यांच्या लक्षात आले, की आज समाजात माणूस आपल्या सुखाला, खऱ्या आनंदाला पारखा झाला आहे. त्यांच्या जीवनात बराच ताणतणाव उत्पन्न झाला आहे. खऱ्या जीवनातून तो भरकटला आहे. मानवी जीवनात शांती व सुखाची निर्मिती व्हावी याकरिता त्यांना आता खरा धर्म शिकविणे आवश्यक आहे हे त्यांनी जाणले व त्यावर त्यांनी 'भगवद्गीता' हा उपाय योजला. कारण भगवंताने अर्जुनाला जी गीता सांगितली ती जीवन रणसंग्रामावर. जीवनसंघर्षाला यशस्वी तोंड देऊन त्यावर मात करण्याची व परम आनंदाला प्राप्त करण्याची भगवद्गीता म्हणजे एक राजमार्ग आहे. तपस्वी साधूच्या मनात राष्ट्रभक्ती जागृत झाली, तर अध्यात्म हे समाजाभिमुख बनते व ते सर्वसामान्यांपर्यंत पोहोचते, याची प्रचिती स्वामी चिन्मयानंदांच्या स्वरूपात आपल्याला आढळते. परंतु ह्या कार्याला तपोवन स्वामींनी एकदम परवानगी दिली नाही, तर सर्वप्रथम त्यांनी अपरिग्रही साधू म्हणून समाजात वावरण्यास त्यांना आज्ञा दिली. स्वामीजींसमोर ध्येय पक्के होते. त्यांना आध्यात्मिक व नैतिक मूल्यांचे पुनरुज्जीवन करावयाचे होते. राष्ट्राची मृत झालेली राष्ट्रभक्ती जागृत करावची होती. ह्याही कार्यात त्यांना समाजाचा विरोध पत्करावा लागलाच. पण त्यांनी याची विशेष पर्वा केली नाही. कारण ध्येय उदात्त होते व ध्येयपूर्तीसाठी काहीही दिव्य करण्याची त्यांची तयारी होती. भारताच्या बाबतीत आजवर हेच दुर्दैव प्रगतीच्या आड आले की भारतात ज्या चांगल्या बाबी निर्माण झाल्या त्या सगळ्यांना विरोध भारतानेच केला. पण ह्या विरोधी परिस्थितीतही ज्यांचे ध्येय पक्की होती त्यांनी आपला मार्ग सोडला नाही. असेच काहीसे स्वामीजींच्या बाबतीत घडले पण त्यांनी याची पर्वा केली नाही, व त्यांनी भारताच्या प्रमुख शहरातून आपल्या प्रवचन कार्यास प्रारंभ केला. यालाच ते 'गंगोत्री योजना' म्हणत असत. पण ह्यालाच त्यांनी पुढे 'ज्ञानयज्ञ' हे नाव प्राप्त करून दिले व संस्कृतीचे माहेरघर असणाऱ्या पुणे शहरापासून त्यांनी आपल्या या ज्ञानयज्ञास प्रारंभ केला. त्यांच्या पहिल्या प्रवचनाकरिता स्वामी शिवानंदांनी जो आशीर्वादपर संदेश दिला, त्यात त्यांनी 'जा, स्वामी विवेकानंदांप्रमाणे गर्जना कर!' असा मोलाचा पण प्रेरक संदेश दिला. त्यांचे पहिले प्रवचन होते, 'आपण हिंदू बनूया!' त्यानंतर मात्र ही ज्ञानगंगा देशभर वाहू लागली व आपल्या ज्ञानामृताचा फायदा सर्वसामान्यांना देऊ लागली. ह्या ज्ञानगंगेतील ज्ञानामृताच्या प्राशनाने लोकांचे जीवन कृतकृत्य बनले. ह्या कार्यातही त्यांना खूप अडचणींचा सामना करावा लागला. अनेक विरोध सहन करावे लागले. परंतु त्यांच्या वाणीने लोक भारावले. त्यांनी स्वामीजींचे शिष्यत्व पत्करले. वेदांताच्या अभ्यासाची पद्धत न सोडता त्यांनी वेद, उपनिषद, ह्यासारख्या ग्रंथांतील भाष्य सर्वसामान्य जनतेसमोर केलीत व त्यांनाही ज्ञानगंगेच्या प्रवाहात सामील करून घेतले. वेदांत हा सर्वसामान्यांकरिता आहे ह्यावर त्यांची गाढ श्रद्धा होती. परिणामी त्यांची लोकप्रियता वाढली. शिष्यसमुदाय जमला व ह्यातूनच 'चिन्मय मिशन'चा जन्म झाला. ही बाब त्यांच्या गुरूकरिता अत्यंत अभिमानास्पद होती. कारण शिष्यत्व ही साधनेची सुरुवात आहे, तर गुरुत्व हा त्याचा परिणाम. खरा

शिष्य होण्याची हीच खरी गुरुदक्षिणा होती. गुरुशिष्याची ही जोडी निष्काम प्रेमाचे एक प्रतीक होते. १९५७ मध्ये सद्गुरू तपोवनम् स्वामींनी देह ठेवला. पण स्वामी चिन्मयानंदांच्या कार्यामागे संपूर्ण प्रेरणा त्यांची होती.

स्वामी चिन्मयानंदांनी आपले कार्य अधिकाधिक लोकाभिमुख व्हावे म्हणून देशभरात अनेक लहान लहान अभ्यासवर्ग सुरू केले. लहान मुलांकरिता बालविहार, प्रौढांकरिता अभ्यासवर्ग, स्त्रियांकरिता देवीग्रुप, असे त्यांच्या कार्याचे स्वरूप होते. चिन्मय विद्यालयाची स्थापना त्यांनी केली. युवकांनी अध्यात्मक्षेत्रात यावे म्हणून युवावर्गाचीसुद्धा सुरुवात केली. ११ एप्रिल १९६३ मध्ये त्यांनी सांदीपनी साधनालय सुरू केले. हे वेदांत विश्वविद्यालय आहे. ह्या विश्वविद्यालयातून वेदांताचे प्रचारक घडतात. यानंतर त्यांनी आपल्या देशबांधवांसाठी सर्वव्यापी शिक्षणाची योजनाच सुरू केली. राष्ट्रभक्तीचे शिक्षण त्यांनी दिले. विविध धर्माबाबत त्यांच्या मनात अतिशय आदर होता. ते म्हणतात, की 'खऱ्या निधर्मी भारताकडे नेणारा मार्ग म्हणजे प्रत्येक भारतीयाने आपल्या स्वतःच्या धर्मात स्थित राहून त्यानबरोबर दुसऱ्या भारतीयाप्रती प्रेम व आदरयुक्त असावे, मग त्याची पार्श्वभूमी काहीही असो.' धर्मनिरपेक्षतेचे हे महान तत्त्वज्ञान होते. पण आता केवळ भारतीयांपुरते हे तत्त्वज्ञान ठेवून चालणार नाही. कारण गीताच वैश्विक आहे. तिला विश्वामध्ये पोहोचवायलाच हवे, या उदात्त हेतूने ६ मार्च १९६५ रोजी त्यांनी पहिल्या विश्वयात्रेस प्रारंभ केला. त्यात त्यांनी जवळपास १२ देशांना भेटी दिल्या. तेथे त्यांच्या विचारांना खूप प्रतिसाद मिळाला. विविध धर्मांचे, पंथाचे लोक त्यांचे अनुयायी बनले. अमेरिकेतील कॅलिफोर्नियाच्या बर्कली एम्. आय. टी. कॉर्नेल युनिव्हर्सिटीमध्ये त्यांची 'तत्त्वज्ञान, शिक्षण आणि गुणवत्ताधारी व्यवस्थापन' ह्या विषयावर भाषणे झाली. १९९२ मध्ये तर १२ अमेरिकन विश्वविद्यालयांतून त्यांनी व्याख्याने दिली. केरळमध्ये त्यांनी आंतरराष्ट्रीय स्तरावर 'चिन्मय इंटरनेशनल फाऊंडेशन' ह्या संशोधन केंद्राची स्थापना केली. १९७५ साली 'चिन्मय वेस्ट'ची स्थापना झाली. जगभर 'चिन्मय मिशन'च्या कार्याचा प्रारंभ झाला.

ऑगस्ट १९९३ च्या सुरुवातीस स्वामी चिन्मयानंदांना 'Global Vision 2000' ह्या सन्मानाने पुरस्कृत करण्यात येणार होते. तत्पूर्वीच ३ ऑगस्ट १९९३ रोजी त्यांना महासमाधी प्राप्त झाली. पण त्यांची दृष्टी, त्यांचे कार्य 'चिन्मय मिशन'च्या रूपात विद्यमान आहे. आज भारतात व विदेशात 'चिन्मय मिशन'च्या ३०० च्या वर शाखा आहेत. अनेक चिन्मय विद्यालये आहेत, आरोग्यालये, चिकित्सालये आहेत. व्यावसायिक शाळा आहेत. ह्या सर्व कार्यांतून आज स्वामी चिन्मयानंदांचे अस्तित्व आहे.

असा एक अलौकिक व्यक्तिमत्त्वाचा धनी म्हणजे 'स्वामी चिन्मयानंद!' एक थोर शिक्षणतज्ज्ञ म्हणून अद्यापही उच्च शिक्षणक्षेत्रात त्यांच्या विचारांचा ऊहापोह आढळत नाही, ही अतिशय दुर्दैवी व क्लेषकारक बाब आहे.

